

PIRKKO FORSMAN SVENSSON

KOLMANNEN INFINITIIVIN ILLATIIVIN NYKYISESTÄ POIKKEAVAA KÄYTTÖÄ 1600- JA 1700-LUVUN SUOMESSA

Kielenkäytön oppaiden infinitiivikatsauksia silmäillessään havaitsee pian, että ennen kaikkea toinen infinitiivi on aiheuttanut pulmia kielenkäyttäjille. Runsaimmin oppaissa on esitelty 2. infinitiivin instruktiivin virheellistä käyttöä, mutta saman infinitiivin inessiivimuotoa näkyy niin ikään viljellyn väärissä yhteyksissä. Oikein käytettynä 2. infinitiivin instruktiivi osoittaa predikaatin tekemisen tapaa ja sen tekijä on sama kuin predikaattiverbin: *Isä tuli kaupungista kävellen*. Näin ei instruktiivimuotoa ole käytetty seuraavassa lauseessa: *Hän ryhtyi opiskelemaan Turun yliopistossa valmistuen maisteriksi 1960 (-> -- ja valmistui --)*. Toisen infinitiivin inessiivi korvaa aikaa ilmaisevan sivulauseen eikä yleensä sovi muunlaisen sivulauseen vastineeksi: *Voittaessani lotossa ostan kesämökin (-> Jos voitan lotossa --)*.

Useat kielioppaat varoittavat lisäksi 3. infinitiivin adessiivin (*painamalla*), eräät jopa abessiivin (*painamatta*) irrallisesta tai epäloogisesta käytöstä. Kielioppaat hyväksyvät tosin lauseen *Ovi avautuu nappia painamalla*, mutta toteavat tällaisen käytön vain harvoin mahdolliseksi. Seuraavanlaista sanontaa kehotetaan välttämään: *Sähkölaskunne pienenevät käyttämällä erikoislamppuja (-> Saatte sähkölaskunne pienenevään käyttämällä --)*. Kolmannen infinitiivin illatiivin käyttö lienee ollut suhteellisen rikkeetöntä, koskapa sen yhteydessä on puututtu vain pariin virhetyyppiin.

Nykysuomen normeja ja suosituksia

Kolmatta infinitiiviä esitellessään kieli- ja lauseoppi ovat yleensä ottaneet esille *alkaa*-verbin määritteeksi pyrkivän illatiivimuodon. Salme Sadeniemen aikuisopetukseen tarkoitettu oppikirja sisältää puolen sivun verran "infinitiiveihin liittyvää oikeakielisyyttä". Tässä yhteydessä on huomautus ilmauksen *Minä alan laulamaan* virheellisyydestä.

Setälän lauseoppi selittää muistutuksessa verbien *alkaa* ja *ruveta* erilaiset infinitiivimääritteet edellisen verbin transitiivisuudella ja jälkimmäisen intransitiivisuudella. Toisessa muistutuksessa on lyhyesti esitelty 3. infinitiivin illatiivin itsenäinen käyttö, esimerkiksi *Lapset, kun sen näkivät, heti itkemään*. Setälällä on lukuisia esimerkkejä adjektiiveihin liittyvistä 3. infinitiivin illatiiveista; nämä ilmaisevat "tekoa, jota toimittamaan joku on kelvollinen, halullinen, velvollinen tai päinvastoin kelvoton jne." Lauseiden joukossa on yksi, jossa infinitiivimuoto liittyy substantiiviseen pääsanaan: *Sinä et ole mies sitä tekemään*. Tapausta ei ole kommentoitu.

Anne-Marie Stenbergin ruotsinkielinen lauseoppi, joka on tarkoitettu lähinnä suomenruotsalaisille lukiolaisille, korostaa niin ikään *alkaa*- ja *ruveta*-verbien rektioeroa.

E. A. Saarimaan Kielenoppaassa todetaan, että "tavallinen virhe (murteellisuus) on kolmannen infinitiivin käyttö *alkaa*-verbin ohella"; virhe on selitetty synonyymisen *ruveta*-verbin aiheuttamaksi. Osmo Ikolan Nykysuomen käsikirja leimaa mainitunlaisen käytön pahaksi virheeksi, ja myös Ikola selittää *alkaa*-verbin väärän infinitiivimääritteen *ruveta*-verbin vaikutukseksi. Näiden kahden verbin rektiota käsiteltiin Kielikellon palstoilla vuonna 1984. Matti Vilppula kommentoi *alkaa*-verbiin liittyvää 3. infinitiivin illatiivia, Osmo Ikola puolestaan teki selkoa tyyppien *alkaa tehdä*, *alkaa tekemään* ja *ruveta tekemään* yleisyydestä. Kirjoituksissa osoitettiin eri ilmausten murre-ero: *alkaa*

tehdä on itämurteinen, *alkaa tekemään* puolestaan länsimurteinen mutta suhteellisen nuori; vanhastaan länsimurteiden mukainen on ilmaus *ruveta tekemään*.

Kielenkäytön normittajille *alkaa tekemään* -tyypistä on tullut kesto-ongelma. Kolmannen infinitiivin illatiivin muunlaiseen virhekkäyttöön ei ole juuri kiinnitetty huomiota. Poikkeuksen tekee Saarimaan Kielenopas, jossa todetaan, että kyseistä muotoa "ei ole käytettävä attribuuttina". Esitetyissä virhenäytteissä infinitiivin pääsanoina ovat *aihe*, *aika*, *kiusaus*, esimerkiksi *Jeesus sai aiheetta puhumaan lapsista* (po. *puhua*). Illatiivimuoto ei siis ohjeiden mukaan sovellu substantiivisen pääsanana määritteeksi.

Millaista on tässä suhteessa todellinen kielenkäyttö? Menettelevätkö kielenpuhujat (kirjoittajat) kielioppaiden ohjeiden mukaisesti ja ovatko oppaissa esitetyt virheet ainoat kömpelyydet 3. infinitiivin illatiivin käytössä? Laaja tutkimus, jossa kartoitettiin sekä nykyisten murteiden että yleiskielen lauseoppia (Ikola-Palomäki-Koitto 1989), osoitti 3. infinitiivin illatiivin olevan suomen yleiskielessä melkein yksinomaan verbin määrite (runsaat 90 prosenttia tapauksista); adjektiivia määrittäviä infinitiivejä oli yleiskielen aineistossa viitisen prosenttia, murteissa puolestaan vain pari prosenttia. Silloin harvoin kun infinitiivi liittyi substantiiviin, pääsanana oli yleensä adjektiivin ja substantiivin muodostama kokonaisuus, jota oli käytetty adjektiivin tapaan ilmaisemaan laatua: *kova äijä vaatimaan*, *sopiva ~ oikea henkilö selvittämään asiaa* (myös ilman adjektiivia: *mestari laittamaan ruokaa*). Tällaisiin rinnastuu edellä siteeraamani Setälän lauseopin esimerkki *Sinä et ole mies sitä tekemään*.

Vanhan kirjasuomen erikoisuuksia

Vanhassa kirjasuomessa 3. infinitiivin illatiivi on suurtaajuisempi kuin nykysuomessa ja sen käyttö osin erilaista. Käyttäjakohtaiset erot ovat suuret, kun ei ole normitetun kielenkäytön traditiota. Nykyiset kielioppaamme torjuvat 3. infinitiivin illatiivin käytön toisaalta substantiivien, toisaalta *alkaa*-verbin määritteenä. 1600- ja 1700-luvun suomessa kyseinen infinitiivimuoto esiintyy yleisesti sekä adjektiivien että substantiivien määritteenä, mutta sillä on myös sellaista käyttöä, jota nykysuomen kielioppaat eivät enää joudu torjumaan eivätkä niin ollen edes mainitse. Esimerkistöni on osaksi 1600-luvun saarnoista, osaksi päiväkirjamerkinnöistä, jotka turkulainen pietistipappi Petter Schäfer kirjoitti vankilassa 1707–1714.

Pääsanana substantiivi

Kolmannen infinitiivin illatiivien harvinaiset substantiiviset pääsanat ovat nykyisessä yleiskielessä usein verbistä johdettuja substantiiveja, jotka ovat säilyttäneet kantaverbinsä tulosijarektion: *ennen ryhtymistään lukemaan* (vrt. *ryhtyä lukemaan*). Vanhassa kirjakielessä illatiivimuodon pääsanana esiintyy suuri joukko erityyppisiä substantiiveja, mutta yleensä määritteen tulosijan voi ymmärtää pääsanana semantiikan pohjalta. Tällaisia substantiiveja vastaaviin verbeihin tai adjektiiveihin liittyy usein tulosija: *kehotus* (vrt. *kehottaa menemään*), *tahto* (*tahtoa jkta tulemaan*), *käskey* (*käskettä tulemaan*), *hitaus* (*hidas tekemään*) jne. Tulosija voi myös selittyä kyseisten substantiivien vanhan kirjasuomen aikaisesta merkityksestä (esim. *ase* 'keino, välikappale', *edesottamus* 'pyrkimys'). Illatiiviattribuutit ovat vanhassa suomessa huomattavasti tavallisempia kuin nykyään; ne määrittävät mm. sellaisia substantiiveja kuin *alku*, *halu*, *lupa*, *tila* 'tilaisuus', *toivo* ja *voima*. Niinpä tällaisiin substantiiveihin liitettiin myös illatiivimuotoinen infinitiivi, jonka tilalla nykykielessä on yleensä 1. infinitiivi.

1) [Paavali] oli hänelle [= Jumalalle] *vloswalittu Ase, candaman* hänen Nimens Pacanain -- eten (K. Procopaeus).

2) On Jumala *käskyn* andanut Aaronil ia hänen lapsillens *siunaman* Israelin cansa (L. Petri).

3) Niin etteij hän yhdellengän andanut *tila idze* päällens *candeleman* [= ei antanut kenellekään tilaisuutta syyttää itseään] (G. Andreae).

4) [Jumala] wijnallengin *woiman* on andanut, *iloittaman* ihmisen sydämit (L. Petri).

5) *Aicomiset* owat: Wihollista *cohtaman* [= aikomus on kohdata vihollinen] kolmat Peniculma täst Caupungin ja Meren Wäen cans (P. Schäfer).

Pääsanana verbin ja substantiivin liitto

Paitsi pelkkää substantiivia 3. infinitiivin illatiivin pääsanaksi voi usein katsoa verbin ja substantiivin muodostaman liiton. Tällaisia tapauksia on paljon, ja ne ovat erityyppisiä: joskus infinitiivi liittyy selvemmin substantiiviin, joskus nimenomaan sekä verbiin että substantiiviin. Nykysuomen kannalta rakenteet ovat outoja. ja niiden vastineiksi käy milloin finiittilause (7–10), milloin muu ilmaus, vaikkapa 1. infinitiivin pitempi muoto (6):

6) *On* Helwetti *kitans* Lawialda *awainnut*, nimittäin, juopuneit *ylös nielemän* ninuin *awawat* he *heidän kitans* wijna ia wäkewitä juomia sisällens *ammundaman* (L. Petri).

7) Ruumit *haudatan Mahan* -- siellä *odottaman* Jesuxen tulo wijmeisnä Päiwänä (J. Kolckenius).

8) -- *lämmittä* Pawali Thessaloniterein *Sydämmet*, itzens suuresti *racastaman* (K. Procopaeus).

9) JESUS on myös *tehnyt meidän* -- *Cuningoixi*; *wallitzeman* Maan päällä -- Ja *oleman* wäkewät HERRASA (N. Hammar).

10) Jumala *awais Suuni puhuman* Tarpellisia hänen -- Uscons Wahwistuxexi (P. Schäfer).

1700-luvun puolella kirjoitelleen Petter Schäferin päiväkirjamerkinnoissä 3. infinitiivin illatiiveja on suhteellisesti kaksi kertaa niin paljon kuin nykyisessä yleiskielessä. Kyseisen nominaalimuodon suosinta on Schäferin kielenkäytön erikoisuus, mutta saman muodon toistaminen johtunee myös päiväkirjatyylistä, tapahtumien niukkasanasesta luetteloinnista. Schäferin lauseissa infinitiivin tekijän joutuu usein päättelemään lähitapahtumien kuvauksesta. Kontekstittoman esimerkkilauseen pohjalta moni rakenne jäisi lukijalle arvoitukseksi. Olen liittänyt esimerkkeihin oudoimpien rakenteiden modernistetun version.

11) Posti Watzi -- *toi Pläcki, Penne. Paperit, wastaman* Fiscali; en wastanut -> 'toi mustetta, kynän, paperia, jotta vastaisin viskaalille'.

12) *Tein* Hänen puolestans *Lijtton* Jumalan edes Minun Omani *oleman* -> 'että hän olisi omani [vaimoni]'.

13) Maanherra -- *andoi ulos cowan Executionin* Minun p.[äälleni] caicki Kirjoitamisen Calut *pois ottaman* -> 'antoi määräyksen, että minulta oli otettava pois kirjoitusvälineet'.

14) Muor *käiti Puuro*, olemisäns tähden *Warjo andaman* Wacktmiehel -> 'muori [nim. Schäferin taloudenhoitaja ja rakastettu] keitti puuroa saadakseen vartijan silmissä tekosyyyn oleskeluunsa'.

Petter Schäferin päiväkirjan outoja infinitiivitapauksia

Schäferin päiväkirjassa 3. infinitiivin illatiivi esiintyy usein sellaisissa yhteyksissä, joihin nykykielessä ei millään ehdoin voi ajatella kyseistä muotoa. Infinitiivin pääsanana on esimerkiksi 'sanomista' ilmaiseva verbi, jollaisen objektiksi sopii vaikkapa partisiippirakenne tai *että*-lause (15). Nykyinen kielitaju käsittää lauseen 16 infinitiivirakenteen erisubjektiseksi, ja väkivallan tekijäksi hahmottuu takaa-ajon kohde; 3. infinitiivillä on tässä 1. infinitiivin pitemmän muodon (finaalinen) merkitys. Yhtä outo on lause 17, jossa 3. infinitiivin illatiivia on käytetty passiivisessa merkityksessä.

15) Wacktmestar oli tygön: sanoi Maan-herra *walittawan Monda käymän* tygön -> 'sanoi maaherran valittavan (liian) monen käyvän luonani'.

16) Pappi Grunn: *on ajanut Händä taca Wäkiwalla tekemän* Unes, on paenut -> 'on ajanut häntä takaa tehdäkseen hänelle väkivaltaa'.

17) Särjätin [lue: särjettiin] endinen [lukko] joca *on tallel neutämän* Esiwallalle -> 'joka on tallella näytettäväksi viranomaisille'.

Schäferin kielenkäytön erikoisuus ovat lisäksi eräät passiivin tunnuksen sisältävät *man*-päätteiset muodot, jotka lienee luettava pitkävokaalisiksi ja siis 3. infinitiivin illatiiveiksi: *vietiin teilattamaan* (18), *pantiin vankeuteen vaivattamaan* (19). Nykyvastineeksi sopii passiivin 1. partisiippi: *teilattavaksi* 'teloitettavaksi ruhjomalla', *vaivattavaksi* 'kidutettavaksi'.

18) Joh.[annes] Törnbuska *wietin pois Steglattaman* Ruskon Capellin tygö -> 'vietiin Ruskon kappelille teilattavaksi'.

19) Taiwasalon Apulainen Johan: Laurentij *pandin* Jordanin Camm:[ioon] *cowemb.*[aan] *Fangeuteen: waiwattaman* että tunnustais Pahatecons.

Nykykielen sitkeä virhetyyppi *alkaa tekemään* löytyy vuoden 1642 Raamatusta, mutta 1700-luvun teksteissä tapauksia on jo enemmän. Länsimurteiden mukainen *ruveta tekemään* -rakenne on omassa 1600-luvun aineistossani yksinomainen. Sitä vastoin Petter Schäfer on tuntenut *alkaa*-verbiin liittyvän 3. infinitiivin illatiivin, joskin päiväkirjan ainutkertaisen esimerkin infinitiivissä on passiivin tunnus. Jos lauseen 20 jokainen sananmuoto korjataan nykykielen muoto-opin mukaiseksi, lauseen voi "lukea" seuraavasti: *markkinaksi eivät olleet taulut vielä aletut Selkisissä maalattamaan*.

20) Markinax *ei ollit* Taulut *wiel alcanut* Selkisis *malattaman* -> 'markkinoihin mennessä ei tauluja ollut vielä alettu maalata Selkisissä'.

Kirjallisuutta

Ikola, Osmo 1984: Tyyppien *alkaa tehdä, alkaa tekemään ja ruveta tekemään* yleisyysuhteista. Kielikello 2.

1992: Nykysuomen käsikirja. Kolmas uudistettu laitos. Jyväskylä.

Ikola, Osmo – Palomäki, Ulla – Koitto, Anna-Kaisa 1989: Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia. Helsinki.

Saarimaa, E. A. 1971: Kielenopas. Tark. Paavo Pulkkinen. Porvoo.

Sadeniemi, Salme 1975: Suomen kielen oppikirja iltaoppikouluja ja aikuisopetusta varten. Helsinki.

Setälä, E. N. 1973: Suomen kielen lauseoppi. Tark. Matti Sadeniemi. Helsinki.

Stenberg, Anne-Marie 1971: Finsk satslära. Helsingfors.

Vilppula, Matti 1984: Kirjakieli ei "ala rappeutumaan". Kielikello 2.

Pirkko Forsman Svensson on Uumajan yliopiston suomen kielen lehtori.